

**BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
VEGYÉSZMÉRNÖKI ÉS BIOMÉRNÖKI KAR
OLÁH GYÖRGY DOKTORI ISKOLA**

**Biológiailag aktív szénsavszármazékok vizsgálata és
felhasználásuk az *imidacloprid*, *phenserine* és *desloratadine*
származékainak szintézisében**

Tézisfüzet

Készítette: Király Imre
okl. vegyészmérnök

Témavezető: Dr. Novák Lajos
tud. tanácsadó

Konzulensek: Dr. Hornyánszky Gábor
egyetemi adjunktus

Dr. Volk Balázs
főosztályvezető-helyettes

Készült a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szerves Kémia és
TechnológiaTanszékén

valamint

az EGIS Gyógyszergyár Nyrt. Kémiai Kutatási Főosztályán

2010

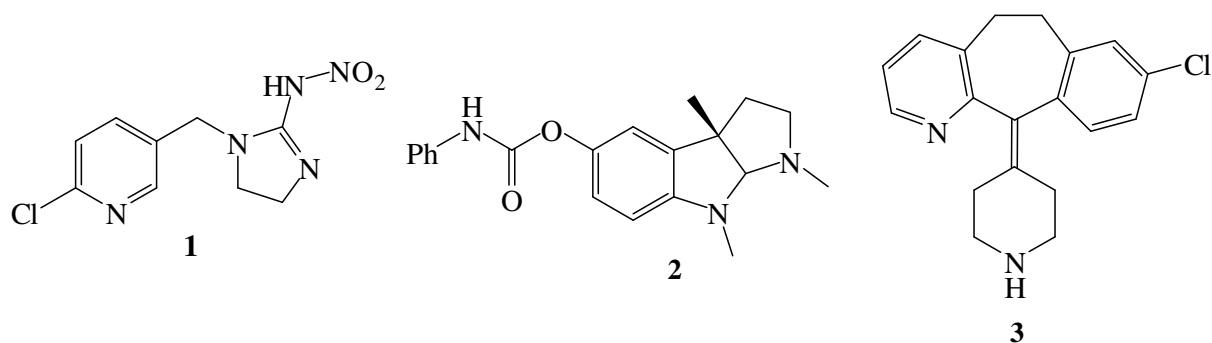
1. Bevezetés, célkitűzés

A biológiailag aktív hatóanyagok – növényvédőszer, gyógyszerhatóanyagok – között jelentős számban fordulnak elő szénsavszármazékok, melyek előállításai jellemzően a megfelelően kiválasztott származékok felhasználásával történnek. Közvetlen, széndioxidból-szénsavból induló származékképzés elvétve fordul elő szerves preparatív szintézisekben.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szerves Kémia, majd később a Szerves Kémia és Technológia Tanszékén működő, Dr. Novák Lajos által vezetett kutatócsoport sikeresen állított elő az *imidacloprid*-dal (**1**, nitroguanidin-származék, növényvédőszer) analóg szerkezetű vegyületeket (1. ábra). Doktori munkám első részében célul tűztük ki az *imidacloprid* (**1**) egy újabb származékának és egy aktív metabolitjának előállítását, az alkalmazott szénsavszármazékok reaktivitásának vizsgálatát.

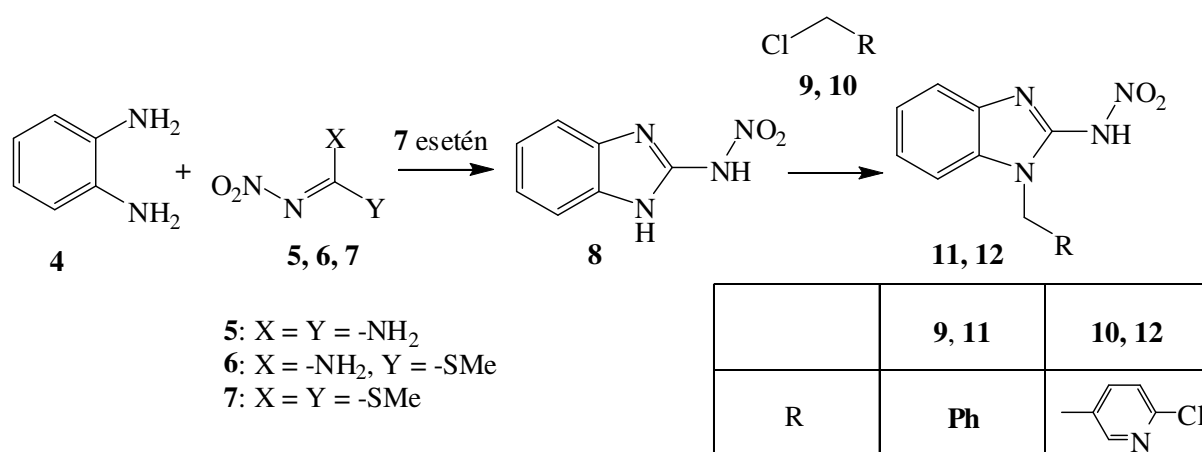
A kutatócsoport kísérleteket végzett Alzheimer-kór kezelésére alkalmas vegyületek szintézisére, e munka keretében feladatul kaptam az ACE-gátló hatással rendelkező *phenserine* (**2**, fenilkarbamát, gyógyszerhatóanyag) cikloalkano analogonjának szintézisét.

Az EGIS Gyógyszergyár Nyrt. Kémiai Kutatási Főosztályán Dr. Volk Balázs és Dr. Simig Gyula vezetésével sikerült a *desloratadine* (**3**, antihisztamin - gyógyszerhatóanyag) előállításának egy olyan technológiáját megvalósítani, melyben a hatóanyag szén-dioxiddal reagálva nagy tisztaságú, ismeretlen szerkezetű, kristályos „adduktot” eredményez. Bekapcsolódva az EGIS Gyógyszergyár Nyrt. kutatócsoportjának munkájába további célkitűzésem volt a *desloratadine*-CO₂ „addukt” léptéknövelhető előállításának kidolgozása, valamint a képződött termék szerkezetének meghatározása.

2. Az imidacloprid származékainak szintézise

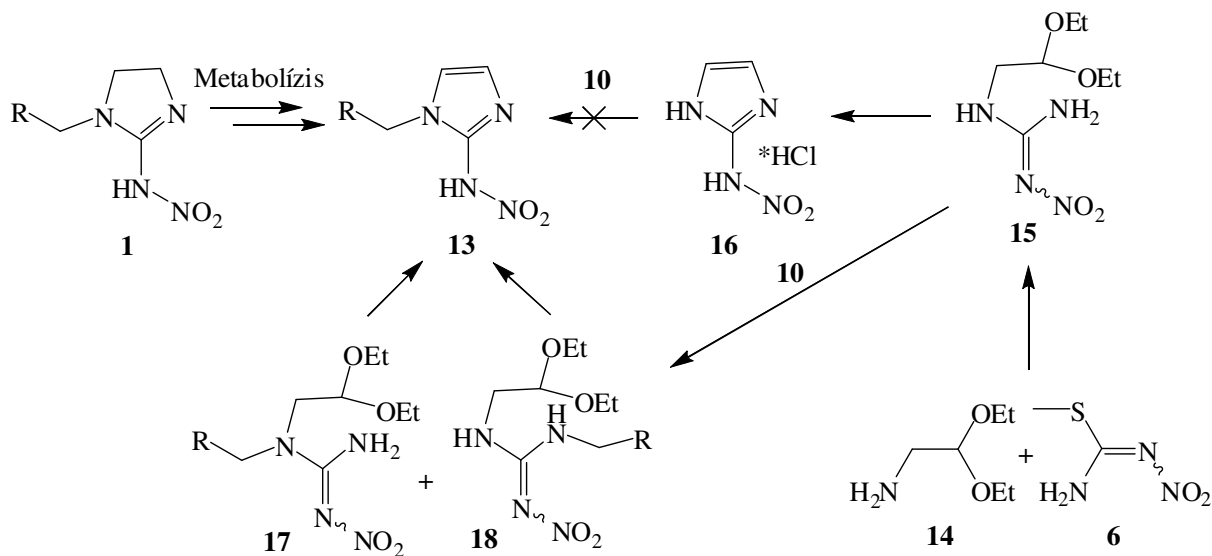
Az *imidacloprid* benzolgyűrűvel kondenzált származékának (**12**) előállításához a benzimidazol szerkezeti részlet kialakítását *o*-feniléndiamin (**4**) és egy megfelelően aktív szénsavszármazék (**7**) reakciójával sikerült megvalósítani (2. ábra). A gyűrűzárást az **5**-ös és a **6**-os vegyületekkel végezve nem jutottunk a kívánt benzimidazol származékhoz (**8**).

2. ábra

A végterméket a benzimidazol származék alkilezésével nyertük, mind a modellvegyület (**11**), mind a célvegyület (**12**) esetében.

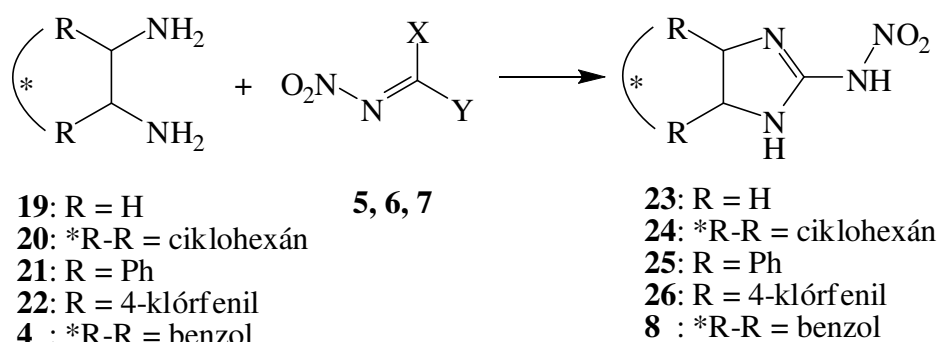
Az *imidacloprid* aktív metabolitjának (**13**) szintéziséhez a **14**-es és a **6**-os képletszámú vegyületekből kiindulva állítottuk elő a tervezett imidazol (**16**) származékot (3. ábra).

3. ábra

Szemben a benzimidazol származéknál tapasztaltakkal az imidazol-gyűrű alkilezését nem sikerült analóg módon végrehajtanunk. Kerülőutat választva, a **15**-tel jelölt vegyület alkilezését a gyűrűzárás előtt elvégezve, regioizomer-keverékhez jutottunk (**17**, **18**), melyeket egymástól elválasztottunk és jellemeztünk. Ez utóbbi komponenseket külön-külön, savas körülmények között reagáltatva, mindkét esetben ugyanahhoz a vegyülethez, a várt termékhez (**13**) jutottunk (3. ábra).

Az alkalmazott szénsavszármazékok reaktivitásának vizsgálatához az **5**-tel, **6**-tal és **7**-tel jelölt vegyületeket különböző aminok (**19-22**, **4**) segítségével gyűrűzárásra készítettük standardizált körülmények között.

4. ábra

A termelési adatok az alábbiak szerint alakultak (1. táblázat):

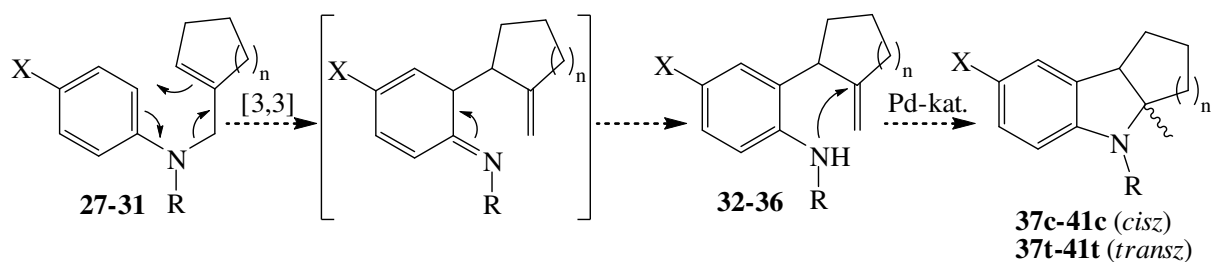
Izolált termelési adatok [%]		Alkalmazott aminok				
		19	20	21	22	4
Alkalmazott szénsav- származékok	5	57	62	nem reagált	nem reagált	nem reagált
	6	65	84	61	74	nem reagált
	7	61	90	88	99	67

1. táblázat

Az aromás gyűrűt nem tartalmazó aminok valamennyi savszármazékkal készségesen reagálnak, aromás szubsztitúció esetén a nitroguanidin, már nem hajlandó a gyűrűkialakításra, kondenzált gyűrű előállítására pedig egyedül a **7**-tel jelölt vegyület használatával volt megvalósítható.

3. A phenserine cikloalkanoindol analogjának előállítása

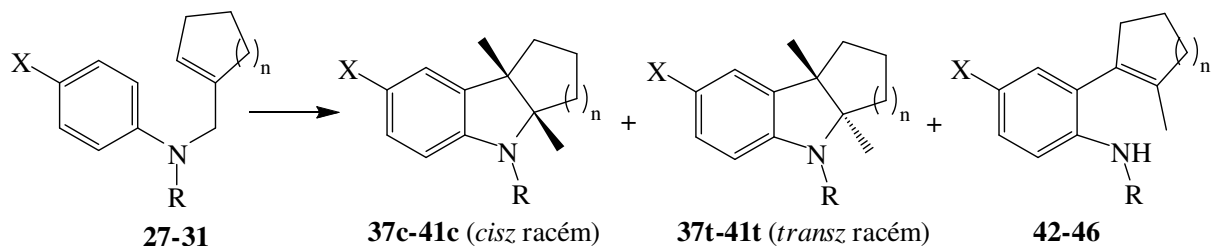
A cikloalkanoindol alapváz szintézisét [3,3] szigmatróp, aza-Claisen átrendeződés, majd azt követő katalitikus gyűrűzárás segítségével terveztük megvalósítani (5. ábra).

Szubsztrát	X-csoport	R-csoport	n	Termékek
27	H	H	1	37c, 37t
28	H	H	2	38c, 38t
29	H	H	3	39c, 39t
30	MeO	H	1	40c, 40t
31	MeO	Me	1	41c, 41t

5. ábra

Megkísérelve az átrendezést **32-36** vegyületekké, a képződött termékek szétválasztása az esetek zömében három komponens izolálására/azonosítására vezetett, melyek meglepetésre a triciklusos termékek (**37c-41c, 37t-41t**) valamint átrendeződött, de nem gyűrűzárta vegyületek (**42-46**, 6. ábra, 2. táblázat).

6. ábra

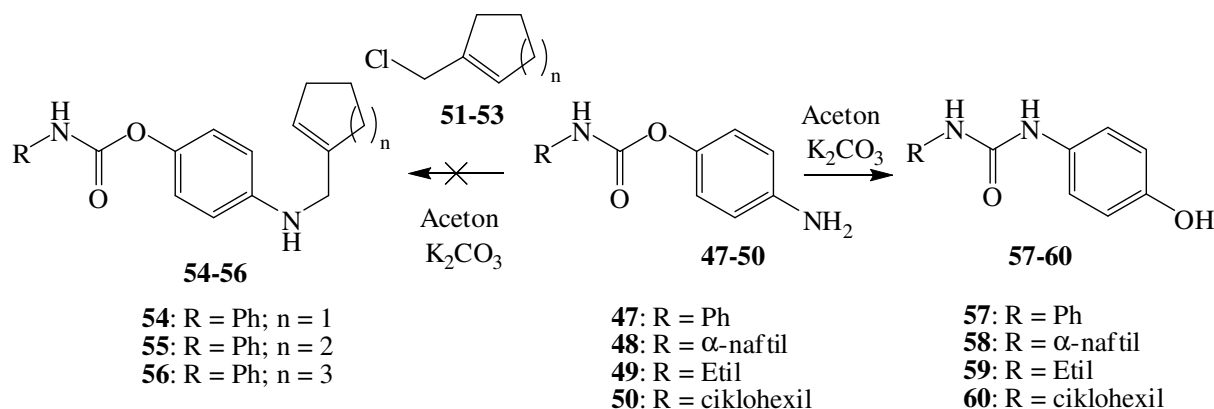
A gyűrűzárásra vonatkozó, izolált termelési adatokból (2. táblázat) látható, hogy a gyűrűzárás lejátszódása esetén a *cisz* termékkepződés a kedvezményezett, ill. öttagú gyűrűs szubsztrátoknál *transz* komponenst nem sikerült izolálnunk.

Szubsztrát	X	R	n	Gyűrűzárt termék <i>cisz</i>		Gyűrűzárt termék <i>transz</i>		Izomerizált termék	
27	H	H	1	37c	50	37t	-	42	8
28	H	H	2	38c	20	38t	7	43	6
29	H	H	3	39c	27	39t	9	44	9
30	OMe	H	1	40c	40	40t	-	45	11
31	OMe	Me	1	41c	-	41t	-	46	53

2. táblázat

A modellvegyületek (**37c-39c**, **37t-39t**) mellett a továbblépésben fontos, metoxi-csoportot tartalmazó szubsztrátok (**30**, **31**) reakciói eltérő eredményekre vezettek. Feltehetően sztérikus okok miatt az *N*-metil-csoportot tartalmazó származék (**31**) reakciójában nem keletkezett izolálható mennyiségben triciklusos termék. Ezért a szükséges vegyületet (**41c**) a gyűrűzárt **40c** származék utólagos *N*-metilezésével állítottuk elő.

Kísérleteket végeztünk a végtermék karbamát-funkciójának a szintézissor egy korábbi lépésében történő kialakítására. Ehhez a **47**-es vegyület alkilezését terveztük a megfelelő ciklusos halogenidekkel (**51-53**, 7. ábra). Várakozásainkkal ellentétben az **54-56** alkilezett származékok helyett az **57**-tel jelölt átrendeződött termékhez jutottunk az alkilező ágens minőségétől függetlenül. Ugyanezt a jelenséget tapasztaltuk abban az esetben is, amikor alkilező ágens távollétében 'vakpróbát' végeztünk. Megfigyeléseinket további karbamát származékokra (**48**, **49**) is általánosítottuk.

7. ábra

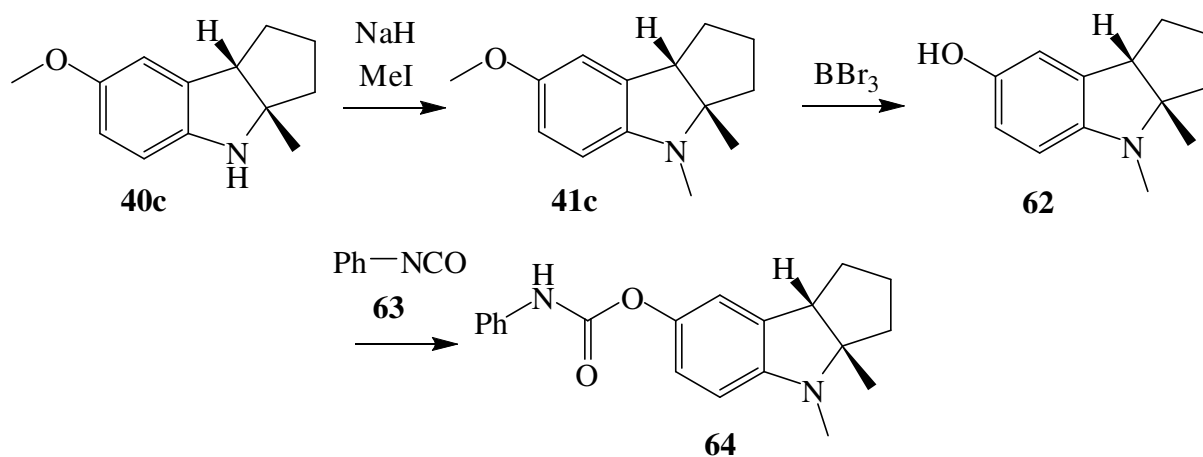
A báziskatalizált átrendeződési folyamatra vonatkozó izolált termelési adataink alapján (3. táblázat) az átésztereződési folyamat főként aromás vegyületeknél (**47**, **48**) jellemző.

Alifás származékok esetében a karbamát-karbamid átrendeződés csekély mértékű (**59**), ill. nem megfigyelhető (**60**).

Szubsztrát	R-csoport	Termelés[%]	Termék
47	Ph-	74	57
48	α -naftil-	60	58
49	Etil-	17	59
50	Ciklohexil-	-	60

3. táblázat

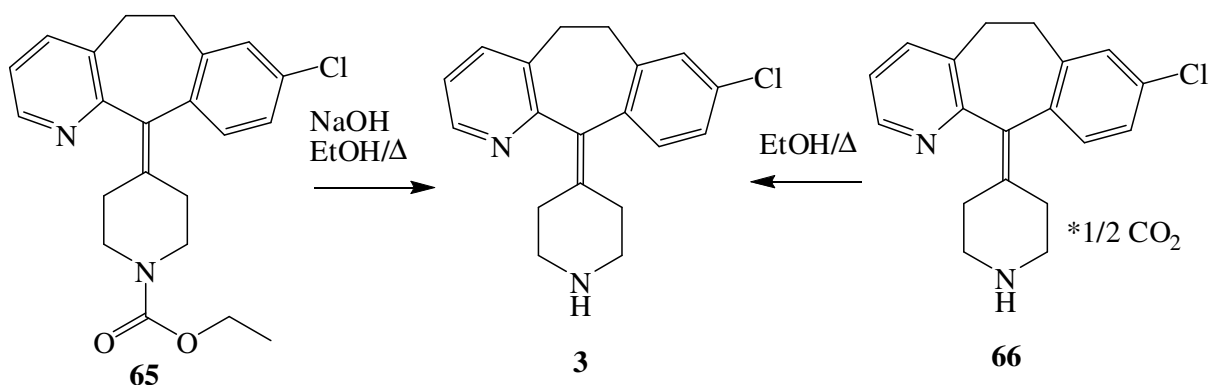
A nem várt átrendeződési reakció tehát megghiúsította egy alternatív reakciósor alkalmazását, ezért visszatérve a szakirodalomból ismert eljárásokhoz a **41c** vegyület dezmetilezésével, majd a képződött hidroxil vegyület (**62**) és fenil-izocianát (**63**) reakciójával jutottunk el a kívánt végtermékig (**64**).

8. ábra

4. A *desloratadine* bázis és CO₂-os adduktja előállításának léptéknövelése

A fejlesztési kísérletek kiindulópontja az EGIS Gyógyszergyár Nyrt. két korábbi szabadalma^{a,b}. Konkurens bejelentésekből és saját tapasztalatainkból valószínűsíthető volt, hogy a *desloratadine* bázis (3), előállítási technológiája további optimalizálási lehetőségeket rejt magában (9. ábra). Egy a szabadalmi mozgásterünket korlátozó bejelentésben^c, oltalom alá került azt általunk is kiválasztott etanol, mint reakcióközeg, és a forrponi hőmérséklet, mint reakciókörmény.

9. ábra

Megoldást nyomásálló, acél szerkezetű autoklávok használata kínált, amelyek segítségével túlnyomás alatt, az etanol légköri nyomáson mért forrponitját meghaladva tudtuk végrehajtani a *loratadine* (65) hidrolízisét. Az új technológia eredményeként kedvező termelési és tisztasági adatok mellett jutottunk a célvegyülethez (8. táblázat).

Az eljárás további előnye az alkalmazott bázis mennyiségének csökkenése, ill. az hogy léptéknövelt kísérletekben is reprodukálható eredménnyel szolgáltatta a végterméket.

A kutatócsoportban először előállított és jellemzett *desloratadine*-CO₂ addukt (66), mint a bázisképzés szubsztrátja csupán elvi jelentőségű, viszont segítségével igen nagy tisztaságban juthatunk a célvegyülethez (8. táblázat).

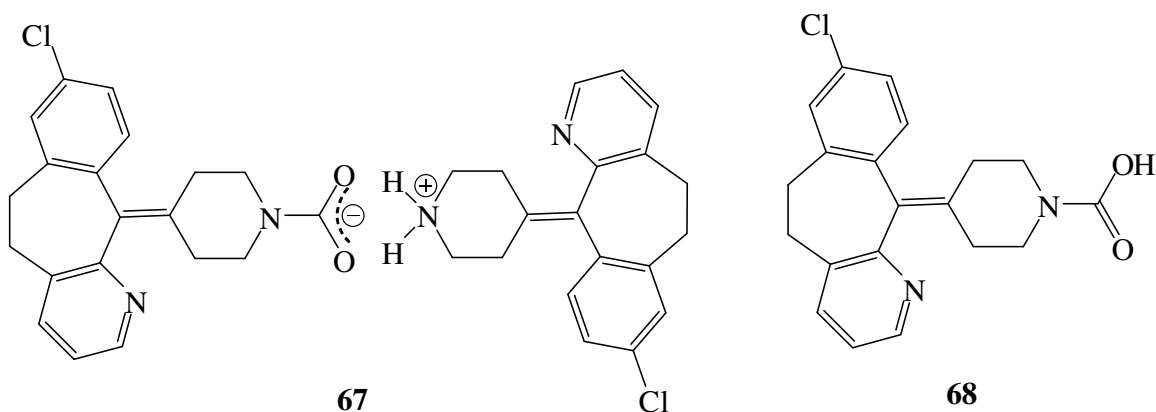
Szubsztrát	Oldószer	NaOH [mól ekvivalens]	Termelés [%]	Minőség (HPLC) [%]
65	MeOH ^c	10,5	94	99,8
65	EtOH ^c	10,5	88,7	99,5
65	2-Metoxietanol ^a	6-7	91,5	99,1
65	EtOH	3,75	94, 96 ^d	99
66	EtOH ^b	-	63,0	99,8
66	EtOH	-	87 ^e	99,97

^aWO2006003479; ^bWO2008050162; ^cWO 2004029039; ^dMéretnövelt, 1,5 kg *loratadine*-ból iduló gyártás; ^eJavított eljárás.

8. táblázat

5. A desloratadine-CO₂ addukt szerkezete

A kutatócsoportban korábban megfigyelt és jellemzett^a *desloratadine*-CO₂ (**66**) komplex pontos szerkezetének igazolásához tanulmányoztuk a szakirodalomban fellelhető hasonló vegyületek szilárd- és oldatfázisban mért spektrális tulajdonságait, melyek megerősítették azt a feltételezést, hogy a keresett szerkezet a molekuláris addukttal szemben, kovalens vegyületben (**67**) köti meg a CO₂-ot. Erre engedtek következtetni a szokatlanul nagy stabilitást és gyenge oldhatóságot mutató vizsgálati eredmények is.

10. ábra

Ugyancsak az ammónium-karbamát szerkezetet támasztják alá a bázis, és a bázis CO₂-dal, valamint ¹³CO₂-dal képzett komplexeinek szilárd ¹³C-NMR vizsgálati eredményei.

Látszólagos ellentmondást mutatnak viszont a szilárdfázisú eredményekkel az oldatfázis vizsgálati tapasztalatai. A komplex (**67**) oldatából végzett rutin vizsgálatok során, mindössze a piperidin-gyűrű kémiai eltolódásainak változása (¹H-NMR) sejteti a CO₂ jelenlétét, ill. a *desloratadine*-nal korreláló karbonil-jel nem látható a spektrumokban.

Véleményünk szerint magyarázatot jelenthet a tapasztalt ellentmondásokra, ha feltételezzük egy dinamikus egyensúly létrejöttét az oldatban az amin (**2**), a CO₂, a minta/oldószer víztartalma, valamint a képződött komponensek (**67**, **68**) és a hidrogén-karbonát ion között. Az NMR mérés standard (rutin) vizsgálati körülményei esetében, a gyors egyensúlyi folyamatok eredőjét látjuk, amely így nem ad információt a CO₂ „helyét” illetően. Ugyanakkor az egyensúlyi rendszert befolyásolva (oldószerhatás, vizsgálati hőmérséklet) az egyes egyensúlyi komponensek, így a szabad karbaminsav is (**68**) megfigyelhetővé válnak, és indirekt módon lehetővé teszik az ammónium-karbamát szerkezet igazolását oldatfázisban is.

6. Tézisek

Sikeresen megvalósítottuk az *imidacloprid* benzolgyűrűvel kondenzált származékának, valamint egyik aktív metabolitjának szintézisét. Az előállítások során alkalmazott szénsavszármazékokat standardizált körülmények között különböző típusú diaminokkal reagáltatva megállapítottuk, hogy a dimetil nitroditioimidokarbonát rendelkezik a legaktívabb gyűrűzárási készséggel.

Aza-Claisen átrendeződés segítségével megvalósítottuk a *phenserine* ciklopentanoindol származékának a szintézisét. Kimutattuk, hogy a reakciósorban az aza-Claisen átrendeződés körülményei között spontán gyűrűzáras történik, amely a számunkra szükséges triciklusos alapvázat szolgáltatja. Utóbbi jelenséget kiterjesztettük hat- és héttagú cikloalkanoindol származékokra is.

A *phenserine* fenilkarbamát-funkciójának alternatív kialakítása közben nem várt karbamát-karbamid átalakulást észleltünk, mely megfigyelésünket további alkilkarbamátok esetében is igazoltunk.

Kidolgoztunk egy léptéknövelhető, szabadalmilag független technológiát a *desloratadine* és CO₂-dal alkotott vegyületének előállítására, mellyel kedvező termelési és tisztasági paraméterek mellett juthatunk el a célvegyületekig.

Megfelelő körülményeket választva igazoltuk a *desloratadine*-CO₂ vegyület szerkezetét, mint ammónium-karbamát származék.

Bizonyítottuk az oldatfázisban jelentkező egyensúlyok létezését, és azonosítottuk az egyensúlyi komponenseket, így a szabad karbaminsavat is.

7. A PhD dolgozat alapját képező közlemények:

1. Novák L., Hornyánszky G., **Király I.**, Rohály J., Kolonits P., Szántay Cs.: Preparation of new imidacloprid analogues

Heterocycles **2001**, 55, 1, 45-58. IF: 0,970; FID: 8

2. **Király I.**, Hornyánszky G., Novák L.: Investigation of amino-Claisen rearrangement in the synthesis of the derivatives of *phenserine*

Periodica Polytechnica Ser. Chem. Eng. **2003**, 47, 1, 70-71. IF: - ;

3. **Király I.**, Hornyánszky G., Kupai K., Novák L.: Synthesis of cycloalkanoindoles, the carba analogs of *physostigmine*

Heterocycles **2008**, 75, 1, 43-56. IF: 0,980; FID: 2

4. Mezei T., Volk B., **Király I.**, Simig Gy.: A new Addition compound of *desloratadine* with carbon dioxide

Organic Process Research & Development **2008**, 12, 855-859. IF: 1,905;